

Recenzió

Elkésett recenzió

– avagy lábjegyzetek egy tranzitológiai könyvhöz

(RIPP ZOLTÁN: *Eltékozolt esélyek? A rendszerváltás értelme és értelmezései*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.)

Magyarországon szeretjük az évfordulókat. Ripp Zoltánnak ez a munkája a húsz év jegyében született, azóta pedig már túl vagyunk a nagy politikai fordulat negyedszázados jubileumán is (akár 1989-et, akár 1990-et vesszük kiindulópontnak). Az úgynevezett rendszerváltásról szóló monográfiában (2006) kísérelte meg összefoglalni szerzőnk az átmenet politikai eseménytörténetét, három évvel később megjelent kötetében pedig az értelmezési lehetőségeket veszi sorra. „...a világgazdasági folyamatok adták az államszocializmusból a globalizálódó kapitalizmusba való átmenet fő tartalmát” – írja a kötet előszavában (8. o.), és ez a tétel jelöli ki vizsgálódásainak irányát. Két fő kérdést kíván megválaszolni. Az egyik, hogy miként nyílt meg térségünknek, „a kelet- és közép-európai félperifériának” (Wallerstein ismert kategóriája) az útja az euroatlanti integráció felé. A másik a „szovjet típusú államszocialista rendszer” fölbomlásának a mikéntjére irányul.

Három nagy fejezetből áll a könyv. Az első a „rendszer” válságával és a világpolitikai kontextussal foglalkozik, a második a kádárizmus felbomlásával és a tárgyalásos átmenet magyar sajátosságaival, a harmadik pedig immár húsz év távlatából tekint vissza a nagy változás óta eltelt időszakra.

Ismertetésemnek az a célja, hogy ösztönözze a fiatal nemzedék kutatóit a vizsgálati módszerek elemzésére és a leírás

szempontjainak végiggondolására. Továbbá pedig választ keresni arra a kérdésre, hol húzódnak a jelenkori történetíró objektivitásának a határai, tudván természetesen, hogy még a klasszikus Ranke „ahogy valójában történt” szemlélete mögött is mindenkor ott volt az illető történész értékválasztása, személyisége, „valahol állása”. Ripp Zoltán sem független és pártatlan szemlélőként áll a közelmúlt eseményvilága fölött, világosan kitetszik, mik az értékválasztásai, hol is van az ő megfigyelő állása. Maga is elmondja: nem kívánja azzal áltatni olvasóját, hogy politikai beállítottsága ne befolyásolta volna ítéleteit. Említsük ezt azzal az elismeréssel, hogy történelmünk legújabb, nagy fordulatot hozó éveinek és az azokat követő időszaknak a vizsgálatában tiszteletreméltó teljesít-

ményt tett le az asztalra. Legfontosabb volna alaposan elemezni tanulmányainak kulcsszavait.

Azok közé tartozik Ripp Zoltán, akik a történelmet univerzális folyamatokban zajló jelenségnek látják, szerzőnk világ-egészben gondolkodik, s e szemléletében nyilvánvalóan megerősítik a globalizáció korának jelenségei. Létezik számára a „világrendszer” fogalma, ha Immanuel Wallerstein nevét nem is említi. A rendszerváltást „a globalizáció folyamatába és az általa inspirált, az 1945 után kétpólusú hatalmi rendszert felszámoló világrendszerváltásba illeszkedő átalakulásként értelmezem” – írja (115. o.). A társadalmi rendszer vagy a marxi formációelmélet kategóriájával ugyan nem él, de az emberiségi keretbe helyezett történelemben mintha megbűjna az általa amúgy némi kétkedéssel szemlélt haladás elve.

Nézzük először központi kategóriáját, a rendszert. Mintha különös refrénként szerepelne a kötetben a rendszer kifejezés, gyakran úgy is, mint jelző. Olvasunk például rendszermódosító hatásról, rendszerformáló törekvésekről, sőt rendszervisszaváltásról is. Ismeretes, hogy a „politikai átmenet”, a „fordulat”, „a kommunizmus bukása” terminusok helyett magyarul általában rendszerváltást vagy -változást mondanak. Érdemes fölidézni, honnan származik ez a kifejezés. Rainer M. János világosan megmagyarázta egyik tanulmányában, hogy a hazai átmenet idején keletkezett.¹ A *rendszerváltozás programja* volt a Szabad Demokraták Szövetségének pártprogramja 1990-ben. „A terminológiából embléma lett, anélkül, hogy a kérdést [...] különösebben megvitatták

volna” – summázza tanulmánya végén. A kommunista kor közbeszédében a „rendszer” jelentette az egészet, ami akkor volt: az uralmi rendszert, a közéletet, az előírt életformát; ahogy a korabeli hivatalos propaganda mondta: ez a szocialista rendszer. Társadalmi-gazdasági rendszer, amely gyökeresen különbözik a kapitalista, tőkés rendszertől. Nem közömbös kérdés, hogy a szabad demokráciának ez a szemantikai diadala miként járul hozzá az egész folyamat értelmezéséhez. (Ezt a szemüveget kaptuk, és minden szemüvegnek megvannak a maga sajátos fénytörései...) Ugyanis, ha csak úgy átmegyünk egyik rendszerből a másikba, kevésbé érezhető, mennyire alapvető a különbség a két berendezési struktúra, a diktatúra és a demokrácia között.

Jellemző, hogy a kádári diktatúra kapcsán Ripp rendre „államszocializmusról” beszél – a neomarxista történetírás (itt hon például Krausz Tamás, Bartha Eszter) kedvelt kategóriáját alkalmazva. A leváltott „rendszer” természetéről azonban vajmi keveset tudunk meg. Szovjet típusú államszocialista rendszernek mondja szerzőnk. Eszerint létezhetnek tehát más államszocialista rendszerek is. Vajon milyenek? Érdemes volna tudni, mit jelent a szerző számára a „szocializmus” kategóriája. Tudjuk jól, hogy ama rendszer magát szocialistának nevezte. Innen volna talán az államszocializmus. Szocializmus, melyet az állam hoz létre? Erre nincs pontos magyarázat. Esetleg az államkapitalizmus ellentéte volna? Mintha a békésen kimúlt rendszer gondolkodásmódja köszönne itt-ott vissza – jellegzetes manicheista dichotóm szerkezetek. A totalitarizmus kategóriája viszont teljességgel hiányzik elemzéséből. Valószínűleg nem fogadja el a szerző ezt a megközelítést, s ehhez ugyan joga van, ám el kellene mondania, hogy miért nem. Hiszen a kádárizmust

1 Rainer M. János: A „rendszerváltás” szó keletkezése és alakulása. In: Uő: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest, L'Harmattan, 2011, 234–235.

még fölpuhult állapotában is jellemezte a fegyveres erők monopóliuma, a rendőri terror (gondoljunk csak a március 15-ékre), a tömegkommunikáció ellenőrzése (ha csupán Zbigniew Brzezinski totalitarizmus kritériumaiból indulnánk ki). Kardinális kérdés, hogy a totalitarizmus kommunista vagy szovjet változatát indokolt-e egyáltalán baloldalinak nevezni. A náciizmus ezek szerint szélsőjobb-oldali, miként a sztálini ideológia oly' hatásosan rögzítette. Emlékezhethetünk, attól fogva nem volt szabad nemzeti szocializmusról beszélni, csak fasizmusról. A szovjet szóhasználatnak sikerült diadalmaskodnia a második világháború idején, a baloldali beszédmóddal élők többsége máig így használja.

Másik hiányossága Ripp elemzéseinek a magyar kommunista diktatúra és a moszkvai uralmi központ viszonyának a tisztázása. Mintha mellékes, vagy mindenki által tudott volna.

Halvány a kádárizmusról nyújtott kép. Ismeretes, hogy válságának elmélyülésétől (a 70-es évek vége) társadalomszerkezete is számottevően változott. A gyilaszói „új osztály” (politikai nomenklatúra) mellett egyre jelentősebb lett a politikai lojalitás által meghatározott menedzser réteg, ugyanakkor rohamosan nőtt Magyarországon a szegénység. A kádári felső középosztály előnyös helyzetben volt a politikai átmenet során, és további előnyökhöz is jutott. Az 1990 után gyorsan növekvő társadalmi különbségek egyik magyarázata itt található. Kulcskérdés volt, amire Ripp is többször utal, hogy kikből lesz az új elit. Nyilvánvalóan félrevezető volna csak az előtérben jól látható politikai elitet számba venni, legalább ennyire tanulságos lehet a gazdasági, államigazgatási, jogszolgáltató (ügyészek, bírók) elit vizsgálata. A legitimitás biztosításában mindvégig jelentős szerepe volt az 50-es évek végétől (a rá-

diós *Szabó család* sorozat és sok egyéb) a médiának. Nem véletlen, hogy az első demokratikusan választott kormánynak oly' sok nehézséget okozott a kádári gazdasági oligarchia és az SZDSZ-hez függően átpártolt kádári média-elit.

Sokat meg lehet tudni Ripp elemzéséből az egykori állampárt átalakulásáról. További kérdés lehet még – és itt mindenképpen fontos az összehasonlítás a térség országaival (beszédes lehet a párhuzam a lengyel átalakulással) –, hogy miként fogadta el az utódpartot a nemzetközi szociáldemokrata pártcsalád, valamint mit lehet tudni a Szociáldemokrata Pártként újraalakuló szervezet módszeres kisiklásáról, ennek hátteréről. Egyáltalán: törvényszerű volt-e, megfelelt-e az itteni társadalmi-politikai valóság természetének a nyugat-európai pártszerkezethez történő gyors igazodás. Jogosnak mondhatjuk az első szabadon választott kormány gazdaságpolitikájának a bírálatát (129–130. o.), ám fölvetődik a kérdés: miért nem szembesítette a Németh- vagy az Antall-kormány a magyar társadalmat a keserű valósággal, azaz a ténnyel, hogy az elért viszonylagos (a többi csatlós országhoz képest!) jólét és nagyobb kulturális szabadságmező alapját a kádári korszak utolsó évtizedében külföldi kölcsönökből finanszírozták? Hiányzik az MDF–SZDSZ-paktum következményeinek alapos elemzése is, hiszen ismeretes, hogy elsősorban ez a megállapodás garantálta a média-elit helyén maradását. Előbukkan Rippnél is az első Orbán-kormány bírálatában az 1990-ben Tamás Gáspár Miklós által fölvetett Horthy-korszak eszméihez való visszatérés címkéje (171–172. o.). Mintha nem változott volna meg gyökeresen az 1960-as évektől Magyarország társadalma, hiszen az átmenet idején Magyarország lakosságának többségét már a Kádár-korszak szocializálta.

Való igaz, elmaradt a „rendszerátalakítás” morális megtisztulást ígérő folyamata. Ennek a történetnek az elemzésével adós marad Ripp könyve. Májig igen keveset lehet tudni arról, mi volt nálunk a hazai titkosszolgálatok szerepe az átalakulás során. Nagyon hosszú idő telt el a szabad választások és az egykori „akták” egy részének felszabadítása között. Magyarországon nemcsak hogy számonkérés nem volt, de még számadás sem készült a kommunista diktatúra koráról. Csehországban és Szlovákiában például 1993-ban törvény mondta ki, hogy bűnös volt a kommunista diktatúra egésze. Májig különös magyar adósság az ügynökhálózat és működtető szervezetének, személyeinek nyilvánosságra hozása. Enyhén szólva furcsa Medgyessy Péter esetének említése, megtudhatjuk, hogy „egykori kémelhárító”, de „igyekezett Magyarország republikánus koncepciójának keretei között vonzóvá tenni a kormány törekvéseit” (184. o.). Máshol is beszél szerzőnk republikánus értékekről, ám nem tudni, mit ért rajta valójában. A „rendszerátalakítás” értelmezésében ismét dichotóm sémát használ. Egyrészt ott van az „alkotmányos forradalom” köztársasági eszméje, vele szemben pedig a „nemzetépítő”, „nemzet-újraateremtő” folyamatként szemlélt rendszerátalakítás. (173. o.). Ilyenformán választani lehet tehát: demokrácia vagy nemzet.

Gyurcsány Ferenc kapcsán említi, hogy „példátlan gyűlöletkampány céltáblájává vált a miniszterelnök” (198. o.). Kétszámjegyű mércéjét jellemzi, hogy az Antall-kormány elleni szélsőséges sajtókampányt viszont szóvá sem teszi. A 2006. őszi eseményeket (beleértve az őszi beszéd kiszivárogtatását) egyértelműen a FIDESZ

rovására írja, „gerjesztett lázadásról” és az „arra épülő kormánybuktató kísérletről” beszél (203. o.), ehhez kapcsolja a szélsőjobboldal felemelkedését. Általánosítva mond véleményt: náci-nyilas eszmék hívei nagy számban vonzó pártot szerveztek (219. o.). Elmaradt viszont a Jobbik társadalmi hátterének bemutatása, továbbá annak a szavazóbázisnak elemzése, amely nem kis részben (különösen Észak-Magyarországon) fedi a korábban az MSZP-re szavazó rétegeket.

Amennyire szép és harmonikus a Demokratikus Chartáról rajzolt kép (132. o.), annyira türelmetlen, amikor a klaszterikus baloldali progresszió nyelvi formuláival ostromozza a FIDESZ „keresztény-nemzeti eszmeiségét” (158., 164. o.). Gyakran kinyilatkoztat – alaposabb magyarázat, elemzés nélkül. Mintha elsősorban azokhoz kívánna szólni, akik ugyanazt a beszédmódot használják, mint ő. Mintha elvárná az olvasótól, hogy elfogadja kategóriáit, szempontjait.

Befejezésül Ripp Zoltánnak egy megjegyzéséhez kívánok még egy lábjegyzetet fűzni. A Zárzóban olvashatjuk: „...gyenge lábakon áll a hosszú átmenet során létrejött új rendszer társadalmi elfogadottsága” (211. o.). Tehát olyan rendszer született, amelyhez szükséges a társadalmi elfogadottság. Ezt a kritériumot valahogy nem érvényesítette az előző „rendszerrel” kapcsolatban. Való igaz, biztosabb lábakon állt elfogadottsága. Megszálló hadsereg vezette be, a brutális terror, később az erőszakszervezetek nem mindig látszó hálójára, a közmondásos gulyás és nem utolsósorban a tömegtájékoztató sikeres manipulációja garantálta.

KISS GY. CSABA